

УДК 37.017:331

*Віталій Коблик,
аспірант УДПУ імені Павла Тичини*

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ В ПІДЛІТКІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ

У статті розкриваються особливості виховання ціннісного ставлення до праці. Стверджується, що незважаючи на всі суперечливі тенденції особистісного становлення, головне для цього періоду – це набуття підлітком якісно нового рівня особистісного зростання, коли завдяки засвоєнню нової соціальної позиції реально структурується його свідоме ставлення до себе, інших людей, країни, праці тощо. Доводиться, що в сучасних соціальних умовах поведінка підлітків зазнала різких змін, але у цих змінах існують як негативні (невизнання суспільних обов'язків, самовпевненість, агресивність, відсутність ідеалів, втрата романтизму, зниження значущості загальнолюдських чеснот), так і позитивні здобутки (соціальна невимушеність, впевненість у собі, розкутість і можливість бути самим собою, прагнення до успіху, неординарності, творчості).

Ключові слова: *особистісне зростання, ціннісне ставлення до праці, підлітковий вік.*

В статье раскрываются особенности воспитания ценностного отношения к труду. Утверждается, что несмотря на все противоречивые тенденции личностного становления, главное для этого периода – это обретение подростком качественно нового уровня личностного роста, когда благодаря усвоению новой социальной позиции реально структурируется его сознательное отношение к себе, другим людям, страны, труда и тому подобное. Доказывается, что в современных социальных условиях поведение подростков претерпела резких изменений, но в этих изменениях есть как отрицательные (непризнание общественных обязанностей, самоуверенность, агрессивность, отсутствие идеалов, потеря романтизма, снижение значимости общечеловеческих добродетелей), так и положительные достижения (социальная непринужденность, уверенность в себе, раскованность и возможность быть самим собой, стремление к успеху, неординарности, творчества).

Ключевые слова: *личностный рост, ценностное отношение к труду, подростковый возраст.*

The article reveals the peculiarities of the upbringing of the value relation to labor. It is argued that despite all the contradictory tendencies of personal formation, the main thing for this period is the adolescent's acquisition of a qualitatively new level of personal growth, when, due to the assimilation of a new

social position, his conscious attitude to himself, to other people, to the country, to work, etc., is really structured. It turns out that in modern social conditions the behavior of adolescents has undergone dramatic changes, but in these changes there are both negative (non-recognition of social duties, self-assurance, aggressiveness, lack of ideals, loss of romanticism, diminished significance of universal human virtues) and positive achievements (social relaxation, self-confidence, liberty and the ability to be yourself, the desire for success, unordinary, creativity). The characterological features of upbringing in adolescent students of value attitude towards work are substantiated.

Key words: *personal growth, value attitude to work, adolescence.*

Трудове виховання, як один із важливих напрямів виховної роботи в школі, є системою виховних взаємодій мета яких полягає у морально-психологічній підготовці учнів до майбутньої предметно-перетворювальної діяльності. Воно передбачає оволодіння особистістю загальними основами наукової організації праці, вмінням ставити мету, планувати її досягнення, організовувати своє робоче місце, раціонально розподіляти сили і засоби досягнення бажаного результату, аналізувати процес і наслідки власних трудових зусиль, вносити необхідні корективи. Ефективність діяльності школи із виховання у підлітків ціннісного ставлення до трудової діяльності залежить, насамперед, від врахування психофізіологічних особливостей учнів підліткового віку. Адже, перш ніж виховувати у підлітків ціннісного ставлення до праці вчитель повинен вивчити та врахувати особливості дітей даного шкільного віку, які б стали підґрунтям для розкриття цінності праці для людини.

У дослідженні ціннісних орієнтацій підлітків ми виходили з того, що психіка людини являє собою безперервну єдність розуму, почуттів та волі. Ці окремі властивості особистості виявляються в процесі їх активної взаємодії та складають стійку систему пізнавальних, емоційних та поведінкових компонентів.

Отже, варто в контексті нашого дослідження розкрити вікові особливості учнів підліткового віку, що є передумовою виховання у них ціннісного ставлення до праці.

Проблемі особистісного зростання як психологічному феномену приділяли увагу, починаючи з середини минулого століття, представники гуманістичного та феноменологічного напрямів. За їх визнанням, для нормально функціонуючої здорової людини значущими особистісними властивостями є «зміна» і «зростання». У розумінні поняття «особистісне зростання» смислові акценти вчених, на думку науковців, не співпадають, однак однією лінією у багатьох положеннях проглядається ціннісна самореалізація природних потенціалів людини.

У змістовий контекст поняття «особистісне зростання» покладається таке: активний процес функціонування людини, яка здійснює вільні вибори

між діалектично взаємопов'язаними цінностями зростання і цінностями здорового регресу (Г. Оллпорт), зміна як «рух вперед і вгору» в міру того, як людина піднімається в ієрархії потреб, постійна зміна як вільний рух самоактуалізації потенціалів людини (А. Маслоу), конструктивна організаційна потреба розвиватися і удосконалюватися, зміна способів сприйняття власного внутрішнього світу, свого «Я» (К. Роджерс), процес здійснення життя вільною, соціально інтегрованою особистістю, що наділена духовним початком (Р. Мей), самореалізація як пробудження і самоздійснення прихованих можливостей людини, самоактуалізація через переживання і усвідомлення свого «Я» як синтезуючого духовного центру (Р. Ассаджолі) тощо. Отже, за таким розумінням джерелом особистісного зростання визнаються природні потенціали людини, що первісно містили у собі тенденції самореалізації чи самоактуалізації, завдяки яким особистість зростає з середини, зі свого «Я», точніше – її зростання зумовлюється становленням власної «Я концепції» [3; 6; 8; 9; 15; 16].

На противагу гуманістичній психології у традиційній психології вітчизняні та російські психологи вивчали генезис особливостей зростаючої особистості у взаємозв'язку з соціальними джерелами впливу. Розвиток особистості визнавався основним способом її існування (Л. Анциферова).

Виходячи з цього, сутнісний зміст концепцій особистісного розвитку в період підлітковості пов'язувався з формуванням соціальної позиції (Д. Фельдштейн), становленням творчих здібностей у процесі проектної діяльності (К. Поліванова), розвитком різних образів «Я» у структурі «Я концепції» (Ф. Патаки, Н. Рязанова), формуванням ціннісно-сислової сфери свідомості (Б. Братусь), становленням морально духовних складових самосвідомості (Т. Флоренська) [1; 4; 10–13].

Мета статті – розкрити особливості виховання в учнів підліткового віку ціннісного ставлення до праці.

Підлітковий вік розглядається вченими, як сенситивний вік – найсприятливіший, найефективніший вік для психічного розвитку, навчання і виховання. Таке визначення сутності вікової характеристики учнів підліткового віку підкреслює можливість і важливість виховання в них системи цінностей, серед яких значне місце займає ціннісне ставлення до праці.

Сучасні соціокультурні умови є суттєвим чинником соціальних та психологічних змін у процесі розвитку підлітків. Як зазначають А. Подольський, О. Ідобаєва, у дітей помітно прискорився статевий розвиток, що призвело до зниження рамок підліткового віку, а період їхньої соціальної зрілості через ускладнення суспільно-трудова відносин, збільшення термінів навчання та відсутність змін в освітній системі помітно збільшився, що призводить до затримки набуття підлітками соціально значущих якостей.

Хронологічні межі підліткового періоду як фази життєвого шляху

презентовані в наукових джерелах неоднозначно. Характерно, що ще в ХІХ ст. у «Толковому словнику» В. Даля підліток визначається як «дитя на подросте» в 14–15 років [5, с. 208].

В 20-ті роки ХХ ст. підлітковий вік, на думку Є. Шпрангера, характеризується прагненням до звільнення від дитячих відносин залежності і розглядається вже в межах від 13 (у дівчат), 14 (у хлопців) до 17 років .

На сьогодні існує декілька визначень даного віку. Наприклад, Г. Грімм окреслює підлітковість в 12–16 років у дівчат та 13–16 років у хлопців; Д. Бромлей даний вік подає в межах 11–15 років; Ж. Піаже розглядає підлітковий вік з 12 до 15 років. На нашу думку, найбільш адекватно окреслені межі в періодизації онтогенезу, запропонованій Д. Ельконіним, у якій акцент робиться не на фізичному розвитку організму (на відміну від усіх вище перерахованих періодизацій, коли під підлітковим періодом розглядається протубертатний), а на появі¹ психічних новоутворень, обумовлених зміною і розвитком провідних типів діяльності. Межі підліткового віку в даній періодизації, якої ми будемо дотримуватись у своєму дослідженні, встановлені між 10, 11 та 14, 15 роками [7, с. 21]. Вікову групу дітей 10–12 років відносять до молодшого підліткового віку, 13–15 – до старшого підліткового віку. У своєму дослідженні ми будемо користуватися усталеною періодизацією і вважати, що учні підліткового віку – це діти від 10 до 15 років, тобто учні 5–9 класів.

Деякі дослідники говорять про необхідність коригування традиційного погляду на усталену вікову періодизацію. Переважна більшість учених (Л. Абрамова, І. Кон, В. Мухіна та інші) висловлюють думку, що в межах підліткового віку, який визначається особливостями перебігу психічних процесів та особистісними змінами в розвитку підлітка, слід виокремити: молодший підлітковий вік (передкризовий період) – 10–12 років; середній підлітковий вік (власне криза) – 13–15 років; старший підлітковий вік (після кризовий період) – 15–18 років.

Незважаючи на розбіжності в поглядах щодо меж підліткового віку, науковці погоджуються з тим, що довготривалий перехідний період із дитинства до дорослості є феноменом наших днів та існує у всіх розвинутих країнах.

У підлітковому віці відбуваються складні анатомо-фізіологічні зміни в організмі дитини. Фізичний розвиток підлітків характеризується великою інтенсивністю, нерівномірністю та ускладненнями, пов'язаними зі статевим дозріванням. У ньому виділяють три стадії: стадію, що передує статевому дозріванню, стадію статевого дозрівання і стадію статевої зрілості. На першій стадії відбувається інтенсивний, але нерівномірний ріст скелета, м'язів і окремих органів, який супроводжується деякими порушеннями пропорцій тіла й дисгармонією рухів. Діти-підлітки стають незграбними, скутими в рухах. На другій стадії статеве дозрівання спричиняє висипання

вугрів на шкірі, що дуже впливає на самооцінку підлітків і за умови критичного ставлення інших людей до їхньої зовнішності може сприяти виникненню й розвитку комплексів, які виявляються у подібних фразах: «Я некрасивий (а)», «Я нікому не подобаюсь», «Мене не люблять». Підвищена увага до зовнішності зберігаються впродовж усього підліткового віку. На третій стадії на перший план виходять психологічні зміни та новоутворення, такі як почуття дорослості, прагнення до незалежності, розвиток інтересу до протилежної статі, пробудження романтичних почуттів.

Фізіологічно підлітковий вік стоїть поруч з ембріональним періодом та початковим розвитком немовлят як час надзвичайно швидких біологічних змін. Самі діти-підлітки відчують безліч почуттів, коли спостерігають за власним розвитком, тими перетвореннями, що з ними відбуваються. Амплітуда почуттів коливається від захоплення та ейфорії до жаху та пригніченості. Учні цього віку постійно порівнюють себе з іншими однолітками, спостерігають за правильністю та своєчасністю свого розвитку. Наміри стерти межу між реальним та ідеальним, прийнятими стереотипними нормами в суспільстві є ключовою проблемою підлітків щодо зовнішності. Як правило, вони дуже нетерплячі до будь-яких відхилень: чи то конституція тіла, чи то темпи розвитку.

Фізіологічна перебудова організму, як зазначають Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон, І. Кулагіна, Р. Мейли, Д. Фельдштейн та інші, призводить до перетворення зовнішності, що впливає на поведінку і психічний стан дитини. Швидкий та нерівномірний розвиток супроводжується виникненням почуття тривоги, підвищеною збудливістю, нестійкістю настрою, поведінки, різкою зміною фізичного стану і самопочуття, вразливістю тощо.

Наслідком таких переживань, як зазначає А. Липкіна, може бути коливання самооцінки, що значною мірою позначатиметься на наявності відчуття цілісності й стабільності власного «Я», прояві сором'язливості в контактах з іншими людьми, втраті впевненості у собі в ситуаціях взаємодії, що у свою чергу породжує низку особистісних проблем.

Підлітковий вік – складний відповідальний період соціально-психологічного становлення особистості (за Л. Божович, це період другого народження особистості), в якому формується соціальна спрямованість і розвиваються психічні функції: уява, мислення, пам'ять тощо. У соціальному аспекті підліткова фаза – це продовження первинної соціалізації. Усі підлітки цього віку – школярі, які перебувають на утриманні батьків чи держави; їхньою провідною діяльністю є навчання.

Відомо, що для підлітків є характерною вікова сегрегація: вони вступають у взаємодію здебільшого з однолітками й значно менше з молодшими дітьми або дорослими. Підлітки хочуть здаватися більш дорослими, через те вони нечасто спілкуються з дітьми, молодшими за себе. З іншого боку, підлітки намагаються збагнути життя самостійно, без того

примусу, який часто нав'язується дорослими.

Дослідники зазначають, що поряд з типовими характеристиками (егоцентризм, амбівалентність почуттів, емансипація тощо) особистісного розвитку підлітків виявлено такі закономірності їх зростання: глобальний інтерес до самого себе, особистісна рефлексія, усвідомлення світу нових власних емоцій і почуттів, особистісна саморегуляція, осмислення своїх моральних якостей та їх самооцінка, усвідомлення особистісних мотивів вчинків. Констатовано, що в період дорослішання відбувається надзвичайне розширення умов буття особистості як у соціальному просторі, так і в особистісному – в плані розширення діапазону духовних випробувань самого себе [2, с. 42].

Дослідники підкреслюють, що підлітковий вік є важким насамперед для самого підлітка. Крім вказаного почуття дорослості, з його ознаками у школярів у підлітковому віці вирує безліч різноманітних, часто суперечливих почуттів. Значно збільшується кількість немотивованих, грубих афективних вчинків. На думку В. Соколової та Г. Юзефовича, ключ до розуміння психологічних змін дітей-підлітків – у зміні їхніх інтересів, у виникненні нових соціальних потреб, у відмові від захоплень та прагнень дитинства [14, с. 288]. Те, що ще вчора захоплювало такого школяра, сьогодні стає нецікавим. Втративши колишні інтереси та не знайшовши нових, підліток тимчасово втрачає зв'язок із середовищем, з оточуючими людьми та може відчувати себе дуже самотнім.

Підлітки прагнуть до виняткових умов, щоб виявити себе, тому вони важко сприймають буденні справи, наприклад, що волю загартовує і навчання, що відкрите визнання своїх помилок свідчить про сміливість, що усвідомлення своєї провини – крок до відповідальності. Знання моральних норм та еталонів взаємин розуміють не завжди глибоко, важко сприймається моральний релятивізм, тому оцінки вчинків інших категоричні, безкомпромісні. Моральні переконання ще нестійкі, але вони стають специфічними мотивами поведінки. З'являються власні погляди, оцінки, які ще можуть швидко змінитись, але й протилежну точку зору підліток буде захищати так само пристрасно, як і минулу.

Важливі зміни відбуваються в мотиваційній сфері підлітка: потреба в самоповазі, в самоствердженні, у визнанні товаришів, у позитивному ставленні з боку значущих інших. А це надзвичайно важливо для процесу формування в них ціннісного ставлення до праці. Незважаючи на те, що сучасний соціум, сім'я, школа по-різному впливають на мотиваційну сферу вихованців, мотиви в них стають більш стійкими, вибудовується їх певна ієрархія. Об'єктивні вимоги до дитини, підтримка, доброзичливе ставлення, формує високий рівень мотивації до навчання й праці, і навпаки, ігнорування її потреб та інтересів, надмірна опіка або контроль із боку дорослих призводить до послаблення пізнавальної й трудової активності особистості.

З'являється орієнтація на майбутнє: мрія, ідеали, перспективні плани, віддалена мета. Проте для підлітка характерна й відмова від поставленої мети всупереч її об'єктивній значущості, бо воля ще слабка. Підлітки частіше діють за найбільш сильним мотивом, власною ж поведінкою вони ще не володіють і самі визнають відсутність у себе вольових якостей.

У підлітковому віці емоційні переживання якісно змінюються, оскільки змінюються й самі стосунки підлітка з навколишнім світом. Підліткам притаманна емоційна нестійкість, швидкі переходи від яскравих сподівань до тяжкого песимізму, гостре незадоволення собою. Часто діти в цьому віці шукають відособлення, можливості побути на самоті, щоб осмислити те, що з ними відбувається.

Образи «Я», що створює в своїй свідомості підліток, дуже різноманітні: це фізичне «Я» (уявлення про свою зовнішність), про психічне «Я» (про риси характеру, про свої здібності тощо). Але ставлення до всіх цих рис свого «Я» залежить від системи цінностей, яка формується завдяки впливу членів своєї сім'ї та ровесників. Саме тому одні гостро переживають відсутність зовнішньої краси, а інші – фізичної сили, дехто всю увагу спрямовує на підвищення результатів у спорті. Образ «Я» ще не стабільний, уявлення про себе рухливе. Іноді випадкова фраза, комплімент або посмішка надовго порушують спокій душевного життя підлітка.

З образом «Я» пов'язана самооцінка. Для підлітка важливо знати не тільки, який він є, але й на скільки значущі його індивідуальні особливості для оточуючих, а тому й для самого себе. Постійного відбувається порівняння: «Я такий, як усі» або «Я не такий, як усі». Але в ідеалі самооцінка повинна складатися із порівняння самого себе сьогодні із самим же собою, але вчора: «Я вчора і я сьогодні, а яким я стану (повинен стати) завтра?». Це складно, але ефективно. Самооцінка має загальний характер та ще й занижена: підлітки перебільшують свої недоліки, успіхи дещо занижують. Але за заниженою самооцінкою може ховатись високий рівень домагань, на основі цього розвивається феномен «дискомфорт успіху». Підліток, маючи таку самооцінку, знецінює досягнення своїх ровесників, радіє їх невдачам. Така конфліктна самооцінка виникає при завищених вимогах з боку батьків, або песимістичних уявленнях про можливість свого сина або доньки. У підлітка тоді виникає сильна реакція навіть на справедливі зауваження. Він шукає зовнішні причини для виправдування своїх реальних невдач або тих, що прогножуються. Такий «афект неадекватності» вимагає пошуку психологічного захисту у вигляді знецінення успіхів інших. Висока самооцінка повинна поєднуватись зі здатністю диференційовано оцінювати свої досягнення і в той же час бачити недоліки, й перспективи покращення результатів за рахунок усунення недоліків.

Крім реального «Я» виникає й «Я – ідеальне». Якщо рівень домагань високий, а свої можливості усвідомлюються недостатньо, тоді «Я –

реальне» буде дуже відрізнятися від «Я – ідеального». Такий стан веде до невпевненості в собі, а в поведінці це виявиться в образливості, впертості, навіть в агресивності. Якщо «Я – ідеальне» сприймається досяжним, воно спонукає до самовиховання, здійснення якого сприяє розвитку саморегулювання. Саморегулювання вміщує в собі вільну постановку мети та вибір засобів її досягнення. Деякі старші підлітки (3%) розробляють навіть програму самовдосконалення, але не всі мають силу волі та наполегливість, щоб здійснити її. Здатність ставити мету, усвідомлювати засоби її досягнення, використовувати свої можливості, передбачати результати є показником високої зрілості особистості, що з'явиться пізніше. Проте наприкінці підліткового віку виникає потреба в життєвому самовизначенні (закінчується 9 клас), спрямованість на майбутнє, визначення свого життєвого шляху, майбутньої професії. Ця потреба конкретизується в новій соціальній позиції, яка розгортається на наступному віковому етапі.

Багато проблем, які виникають у сучасних підлітків, пов'язані не лише з психофізіологічними змінами, але й соціокультурними особливостями українського суспільства, які виникли в результаті змін в останні роки. Реалії нинішнього соціуму відзначаються глобальними економічними й культурними перетвореннями, нестабільністю, відсутністю чітко визначеної системи цінностей, соціальним розшаруванням суспільства та різкою поляризацією його за рівнем прибутків, відірваністю сім'ї від школи, спрямуванням зусиль батьків на пошук додаткового заробітку, через що діти стають об'єктом впливу різноманітних, суперечливих, в тому числі й неорганізованих, випадкових, асоціальних факторів.

Ситуація, яка склалась у соціокультурній сфері, характеризується руйнуванням моральних цінностей, демонстрацією асоціальних моделей поведінки, наявністю різних спокус, використанням маніпулятивного тиску реклами на психіку людини, засобів масової інформації та примітивних зразків масової культури. Це призводить до розмитості поглядів на норми і стилі життя, розбіжностей у життєвих орієнтирах підлітків, способів організації власного дозвілля, неоднозначного ставлення до своїх обов'язків, школи, батьків, використання різних засобів реагування на життєві ситуації. Така диференціація впливає на психічний стан, розвиток інтелектуальної, емоційної, соціальної та духовної сфер підлітків, що мають враховувати педагоги як під час навчально-виховного процесу, так і в організації добродійної трудової діяльності.

Проблема формування в підлітків ціннісних орієнтацій, зокрема ціннісного ставлення до праці, що виявляється в добродійній діяльності в умовах значного економічного розшарування суспільства і пріоритету матеріальних благ, які пропагуються сьогодні, постає як одна з найактуальніших і педагогічно складних. Навчити дітей ціннісно ставитися до добродійної трудової діяльності, не зважаючи на соціально-економічний

статус їхніх батьків, є необхідним, але важким завданням.

Дослідження впливу сучасних умов на становлення особистості дає можливість зробити психологічний портрет пересічного підлітка, це: дитина, яка відчуває тривогу, занепокоєння відносно свого майбутнього та власної безпеки, невпевнена у своїх силах, схильна до депресії, має конфліктні відносини з дорослими та ровесниками, через що часто залишається наодинці, здатна до фантазування і уявлень про себе як людини заможної, привабливої, впевненої в собі. На перше місце він висуває проблеми, пов'язані з навчанням, із задоволенням власних потреб та інтересів, із матеріальним становищем сім'ї, соціальним статусом у колективі.

Отже, можна зробити висновок, що виховання в підлітків любові до праці, формування ціннісного ставлення до праці засобами добродійної діяльності потребує, перш за все, систематичної трудової діяльності учнів, а не участі в ній від випадку до випадку. Для цього класні керівники й адміністрація школи, плануючи участь підлітків у різних видах праці, мусять детально продумати її послідовність, усвідомити, якого виховного ефекту вони прагнуть досягти, пропонуючи дітям певний вид праці.

Праця підлітків має бути доступною. Непосильна праця породжує невпевненість підлітка у власних силах, небажання виконувати її. Якщо ж робота надто легка, не потребує певних зусиль, вона викликає зневажливе ставлення. Праця повинна ускладнюватися за методами її виконання і збільшуватися за обсягом у міру набуття школярем трудового досвіду. Учні слід привчати завершувати почату справу.

Організація праці учнів повинна ґрунтуватися на наукових засадах. Це сприяє формуванню у них культури праці, під якою розуміють продуманий порядок на робочому місці (раціональне розміщення інструменту, матеріалів, готової продукції), ефективне використання робочого часу, раціональних прийомів праці, економне витрачання матеріалів, електроенергії, естетичний вигляд виробу, дотримання особистої гігієни й техніки безпеки тощо.

Виховання в підлітків ціннісного ставлення до праці потребує підбору цікавих за змістом і методикою видів добродійної трудової діяльності. Недоцільно пропонувати учням одноманітну, нетворчу працю. Проте їх слід психологічно готувати до того, що в житті нерідко доводиться виконувати й нецікаву роботу.

Добродійна трудова діяльність має спрямовуватися на формування творчого ставлення підлітків до праці. Це можливо за умови, що людина любить працю, відчуває радість від неї, розуміє її корисність і необхідність, що праця стає не тільки особистісною, а й соціальною цінністю.

Участь вихованців у добродійній трудовій діяльності, досягнення ними певних трудових результатів викликає в них задоволення, радість і гордість за досягнуті успіхи, особисті й колективні. Педагог повинен не

тільки порівняти й оцінити результати трудової діяльності окремих учнів, а й вказати при цьому на індивідуальні якості особистості, що сприяли їх досягненню. За таких умов учні намагаються працювати краще, прагнуть досягти високих результатів.

З урахуванням проведеного теоретичного аналізу можемо констатувати, що під час організації процесу виховання у підлітків ціннісного ставлення до праці мають враховуватися такі вікові особливості:

1) у підлітковому віці активно формується система ціннісних орієнтацій;

2) у цьому віці відбувається становлення самосвідомості, що є провідною передумовою становлення і розвитку образу Я (Я-концепції) особистості;

3) відбуваються докорінні зміни в змісті й співвідношенні основних мотиваційних тенденцій особистості підлітка;

4) у підлітковому віці відбувається розвиток самопізнання, прагнення до дорослості;

5) у цьому віці найважливішими цінностями стають ефективність і компетентність (Е. Еріксон);

6) у підлітковому віці закладається ставлення до праці;

7) провідною для підлітків стає комунікативна та різнобічна суспільно корисна праця;

8) досить інтенсивно відбувається процес набуття досвіду соціальної взаємодії на основі прагнення підлітка знайти своє місце в системі суспільних зв'язків;

9) центром розвитку стає особистісне самовизначення, а центром життєвої ситуації, навколо якого починає обертатися вся їхня діяльність є інтереси та вибір життєвого шляху;

10) виховання у підлітків ціннісного ставлення до праці – це процес тривалий, що відбувається поступово й вимагає постійної та цілеспрямованої виховної роботи як всіх соціальних інститутів, так і самої особистості (самовиховання).

Отже, одним з найважливіших завдань виховання в підлітків ціннісного ставлення до праці має стати врахування психофізіологічних особливостей підлітків та інтенсивна та всебічна їх підготовка до майбутньої трудової діяльності, яка зорієнтована на особистісну і суспільну значущість. Перспективи даного дослідження вбачаємо у розробленні діагностичного інструментарію для визначення рівня вихованості в підлітків ціннісного ставлення до праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. / К. А. Абульханова-Славская – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків:

- автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / І. С. Булах; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2004. – 42 с.
3. Клонингер С. Теории личности: Познание человека. 3 е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 720 с.
  4. Костюк Г. С. Навчально виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л. М. Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – 609 с.
  5. Ключева Н. В., Касаткина Ю. В. Учим детей общению. Характер, коммуникабельность. Популярное пособие для родителей и педагогов. / Н. В. Ключева, Ю. В. Касаткина. – Ярославль: Академия развития, 1996. – 208 с.
  6. Личность в XX столетии: Анализ буржуазных теорий / Отв. ред. М. Б. Митин. – М.: Мысль, 1979. – 260 с.
  7. Отравенко О. В. Формування духовного здоров'я учнів основної школи в процесі фізичного виховання: автореф.дис. на здобуття наук.ступеня канд. Пед. Наук: спец 13.00.07 «Теорія і методика виховання»/ О. В. Отравенко. – Луганськ, 2009. – 21 с.
  8. Первин Л., Джон О. Психология личности: Теории и исследования. / Л. Первин, О. Джон. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 607 с.
  9. Психология личности в трудах зарубежных психологов / Сост. и общая редакция А. А. Реана. – СПб.: Питер, 2000. – 320 с.
  10. Проблеми становлення особистості: Проблеми і перспективи: Матеріали II міжнародної науково практичної конференції. – Хмельницький: ТУП, 2003. – 438 с.
  11. Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2000. – 480 с.
  12. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації кате горіально поняттєвого апарату): Навчально методичний посібник. / В. В Рибалка. – К.: Ніка Центр, 2003. – 204 с.
  13. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. / Т. М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
  14. Романець В. А. Психологія творчості : навч. посібник / В. А. Романець. – 3-є вид. – К. : Либідь, 2004. – 288 с.
  15. Холл Л., Линдсей Г. Теории личности. / Л. Холл, Г. Линдсей.– М.:ЭКСМО Пресс, 1999. – 592 с.
  16. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основне положення, исследования и применения). / Л. Хьулл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608 с.
-